

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

УХВАЛЕНО

Вченою радою Інституту
соціології НАН України
«28» травня 2024 р.
Протокол № 5

РОБОЧА ПРОГРАМА
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ІНТЕРНЕТ ЯК РЕСУРС ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА

галузь знань	05 Соціальні та поведінкові науки
спеціальність	054 Соціологія
освітній рівень	третій освітньо-науковий (PhD доктор філософії)
освітньо-наукова програма	Соціологія
вид дисципліни	Обов'язкова

Форма навчання	денна
Навчальний рік	2024/2025
Семестр	2
Кількість кредитів ECTS	2
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська
Форма заключного контролю	залік

Викладач: доктор соціологічних наук Бойко Н.Л.

КИЇВ – 2024

Розробник:

Бойко Н.Л., доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології

РЕКОМЕНДОВАНО:

Випусковим відділом Інституту соціології НАН України

Протокол № 4 від «14» травня 2024 р.

Завідувач випусковим відділом

Л.Г.Скокова

ПОГОДЖЕНО

Гарант освітньо-наукової програми «Соціологія»

О.Г.Злобіна

1. Мета – формування соціологічних знань щодо розуміння загальних методологічних та методичних принципів функціонування процесів демократизації сучасного дигіталізованого суспільства, а також уміння аналізувати ресурсні складові електронної демократизації сучасного українського суспільства.

2. Попередні вимоги до опанування або вибору навчальної дисципліни (за наявності): критичне мислення та базові знання з питань демократизації, сучасних дигіталізаційних процесів, інституціоналізаційних процесів в сучасних суспільствах.

3. Анотація дисципліни: навчальний курс «Інтернет як ресурс демократизації сучасного українського суспільства» спрямований на засвоєння та критичне осмислення аспірантами теоретико-методологічних та операційних підходів до вивчення феномену Інтернету в сучасному демократизаційному процесі. Оригінальним змістовним матеріалом слугує авторська концептуалізація поняття електронної демократизації сучасного суспільства та її актуалізація на базі багаторічного моніторингу «Українське суспільство», відтворена в колективних та індивідуальних монографіях авторки курсу за останні двадцять років. Основні соціологічні проблеми вивчення Інтернету в сучасному демократизаційному процесі розглядаються через вивчення демократизаційних процесів в умовах глобальної дигіталізації сучасного суспільства. Розгляд означених процесів через призму електронної демократизації сучасного українського суспільства надають змогу аспірантам набути необхідних знань та фахових компетентностей, забезпечують професійний, соціальний та особистісний розвиток здобувача. На семінарських заняттях в межах курсу передбачено надати аспірантам можливість опрацювати і представити власні тематичні рефлексії з аналізу сучасного процесу демократизації, здійснити оцінювання презентацій колег.

4. Завдання (навчальні цілі): оволодіння аспірантами професійними компетенціями аналізу сучасного розвитку демократизаційних процесів в дигіталізованому суспільстві на основі вивчення новітніх тенденцій демократизації з залученням інтернет-технологій.

Основними завданнями навчальної дисципліни є:

- надати знання про сучасні теоретичні засади аналізу процесу демократизації, чинники впливу та тригери демократизації
- опанувати методологічні підходи до дослідження впливу Інтернету на демократизацію
- опанувати методи аналізу складових процесу електронної демократизації сучасного суспільства та чинників ефективності демократизаційних процесів з використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій

- виробити навички ґрунтового критичного аналізу можливостей залучення Інтернету до сучасного демократизаційного процесу;

5. Результати навчання за дисципліною:

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація; 4. автономність та відповідальність)		Форми (та/або методи і технології) викладання і навчання	Методи оцінювання та пороговий критерій оцінювання	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
1	2	3	4	5
ЗК01	Вміти абстрактно мислити аналізувати та синтезувати результати аналізу чинників та ознак сучасного демократизаційного процесу в дигіталізованому суспільстві.	<i>Лекція, семінар, самостійна робота</i> Тема 1	Поточний контроль підготовки до семінару, участь у дискусійній частині лекції, оцінка індивідуального завдання	10%
ЗК02	Знати методи оцінки сучасного демократизаційного процесу. Вміти усно та письмово презентувати свою аргументацію щодо новітніх тенденцій сучасного демократизаційного процесу в дигіталізованому суспільстві.	<i>Семінар, самостійна робота</i> Тема 1	Поточний контроль підготовки до семінару, оцінка індивідуального завдання	10%
ЗК03	Комунікувати з колегами для аргументованої презентації своєї оцінки нейтральності /автономності /демократичності сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.	<i>Семінар, самостійна робота</i> Тема 2	Поточний контроль підготовки до семінару, оцінка індивідуального письмового завдання	10%
ЗК04	Вміти аналізувати головні соціально-технічні ресурсні складові суспільної е-активності та е-взаємодії і їх показники на основі системного наукового світогляду та загального культурного кругозору із дотриманням принципів професійної етики та академічної доброчесності	<i>Лекція, самостійна робота</i> Тема 2	Поточний контроль, участі у дискусійній частині лекції	10%
СК01	Вміти ідентифікувати інституціоналізаційні тренди сучасної демократизації та створювати нові знання в соціології та дотичних до неї міждисциплінарних напрямках, для оптимізації електронної демократизації сучасного суспільства.	<i>Лекція, самостійна робота</i> Тема 3	Поточний контроль, участі у дискусійній частині лекції	10%
СК02	Набути дослідницькі навички	<i>Семінар,</i>	Поточний	10%

	розробки показників успішності сучасного демократизаційного процесу для оптимізації електронної демократизації сучасного українського суспільства.	<i>самостійна робота</i> Тема 3	контроль підготовки до семінарського заняття	
СК03	Знати сучасну методологію, методи та інструменти оцінки ефективності демократизаційних процесів в сучасному дигіталізованому суспільстві.	<i>самостійна робота</i> за темами: Тема 1; Тема 2.	Поточний контроль, оцінка індивідуального завдання	10%
СК05	Комунікувати з дослідницькими групами в контексті захисту своєї позиції щодо запропонованого інструментарію дослідження елементів електронної демократизації суспільства, оцінки ефективності демократизаційного процесу.	<i>Семінар,</i> <i>самостійна робота</i> за темами: Тема 1; Тема 3.	Поточний контроль підготовки до семінару, оцінка індивідуального завдання	10%
СК07	Набути здатність аналізувати концептуальні засади формування елементів електронного урядування здійснювати оцінку їх ефективності.	<i>Семінар,</i> <i>самостійна робота</i> за темами: Тема 3.	Поточний контроль підготовки до семінару, оцінка індивідуального письмового завдання	20%

6. Співвідношення результатів навчання дисципліни із програмними результатами навчання

Результати навчання дисципліни (код)	Загальні компетентності			Спеціальні компетентності		
Програмні результати навчання (назва)						
РН01 Мати передові концептуальні та методологічні знання з соціології та на межі предметних галузей, а також дослідницькі навички, достатні для проведення наукових і прикладних досліджень на рівні останніх світових досягнень з відповідного напрямку, та отримання нових знань у сфері соціології та/або здійснення інновацій	ЗК02	ЗК03	—	СК01	СК03	СК05
РН03 Розробляти та реалізовувати наукові та/або прикладні проекти, які дають можливість переосмислити наявне та створити нове цілісне знання та/або професійну практику і розв'язувати значущі наукові та технологічні проблеми соціології з врахуванням етичних, соціальних, економічних та правових аспектів.	ЗК01	ЗК04	—	СК02	СК05	СК07
РН09 Глибоко розуміти загальні принципи та методи соціально-поведінкових наук, а також методологію наукових досліджень, застосовувати їх у власних дослідженнях у сфері соціології та у викладацькій практиці	ЗК01	ЗК02	ЗК04	СК01	СК05	СК07

7. Схема формування оцінки.

ВИМОГИ І КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Види робіт	Кількість балів за один вид робіт	Критерії оцінювання
Участь у дискусійній частині лекції	2	Активна участь, аргументовані, змістовні судження і зауваження
	1	Фрагментарна участь у дискусії
	0	Відсутність на лекції
Участь у дискусії, в обговоренні виступів колег на семінарському занятті	2-3	Активна участь у дискусіях; фахова постановка питань, аргументовані і логічні зауваження
	1	Фрагментарна участь, окремі репліки, запитання
	0	Відсутність на семінарському занятті
Доповіді за темою семінарського заняття	7-10	Доповідь підготовлена і презентовано вчасно. Високий рівень фахових компетентностей.
	4-6	Доповідь підготовлена і презентовано вчасно. Високий рівень опанування матеріалу, повністю досягнуті поставлені завдання
	1-3	Доповідь підготовлена, проте наявні неточності і пробіли знань.
	0	Доповідь не підготовлена.
Індивідуальне письмове завдання за темою семінарського заняття	7-10	Письмове завдання представлено вчасно. Високий рівень опанування матеріалу, повністю досягнуті поставлені завдання
	4-6	Письмове завдання підготовлено вчасно, проте наявні неточності і пробіли знань.
	1-3	Письмове завдання підготовлено проте тема розкрита поверхово і з помилками
	0	Письмове завдання не підготовлено
Презентація тексту підсумкового есе за проблематикою курсу	14-18	Роботу представлено вчасно. Високий рівень оволодіння теоретико-методологічними засадами виконання завдання, поставлені мета і завдання вирішуються чітко та послідовно
	10-13	Роботу представлено вчасно. Продемонстровано певний рівень оволодіння теоретико-методологічними засадами виконання завдання, але не вистачає чіткості та послідовності
	1-9	Робота має суттєві недоліки - поставлені завдання не вирішені, автор припускається помилок. Переважають загальні фрази замість змістовного викладу
	0	Завдання не виконано у визначений викладачем термін без поважних причин або виконане з порушенням норм академічної доброчесності.

При викладанні дисципліни використовуються наступні методи контролю знань студентів:

– усний контроль (опитування – індивідуальні або фронтальні, колоквіуми, дискусії, круглі столи, захист виконаних робіт);

– письмовий контроль (письмові контрольні роботи, вирішення ситуацій і задач, виконання індивідуальних завдань, підготовка рефератів, тез, написання есе та ін. – в залежності від змісту дисципліни і передбачених робочою програмою завдань);

– самоконтроль знань студентів і взаємоконтроль.

Поточний контроль проводиться за результатами роботи студентів на практичних заняттях, методом оцінювання самостійних робіт, індивідуальних завдань, есе, командних проєктів, презентацій.

Об'єктом оцінювання знань студентів є програмний матеріал навчальної дисципліни, який перевіряється під час поточного і підсумкового контролю з метою встановлення рівня і якості засвоєння знань, формування необхідних для майбутньої професійної діяльності навичок і вмінь.

Поточний контроль передбачає оцінювання успішності студентів під час аудиторних (семінарських, практичних, індивідуальних) занять та виконання ними окремих індивідуальних завдань. При поточному контролі оцінюється: активність роботи студентів на семінарських або практичних заняттях, результати виконання ними індивідуальних завдань, якість підготовлених студентами есе.

Контроль на семінарських заняттях – оцінювання виступів студентів, відповідей на питання поставлені викладачем, оцінок під час самостійних робіт, оцінювання внеску окремих студентів у групову роботу.

7.1 Форми оцінювання студентів:

- підсумкове оцінювання у формі ЗАЛІКУ:

Семестровий контроль проводиться у формі заліку або шляхом накопичення балів за поточним контролем по змістовним модулям.

Залік – виставляється за результатами роботи аспіранта впродовж усього семестру і не передбачає додаткових заходів оцінювання для успішних студентів.

- умови допуску до підсумкового заліку:

У разі отримання оцінки «неприйнятно» (нижче 29 балів) слухач зобов'язаний повторно вивчити дисципліну. У разі отримання оцінки «незадовільно» слухач має право на два перескладання: викладачеві та комісії. При цьому максимальна підсумкова оцінка після перескладання може бути лише «достатньо». Замість перескладання комісії слухач може обрати повторне вивчення дисципліни.

7.2 Організація оцінювання: (обов'язково зазначається порядок організації передбачених робочою навчальною програмою форм оцінювання із зазначенням орієнтовного графіку оцінювання).

УМОВИ ВИЗНАЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО РЕЙТИНГУ

Форми оцінювання	Кількість	Максимум балів	Разом
Участь у дискусійній частині лекції	4	5	20
Доповіді за темою семінарського заняття	4	10	40
Індивідуальне письмове завдання за темою семінарського заняття	2	10	20
Участь у дискусії, в обговоренні виступів колег на семінарському занятті	4	5	20
ВСЬОГО			100

7.3 Шкала відповідності оцінок

Відмінно / Excellent	90-100

Добре / Good	75-89
Задовільно / Satisfactory	60-74
Незадовільно / Fail	0-59
Зараховано / Passed	60-100
Не зараховано / Fail	0-59

8. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план занять з дисципліни

№ з/п	Номер і назва теми	Кількість годин		
		лекції	семінари	Сам. робота
1	Тема 1: Демократизація сучасного суспільства та новітні тренди її розвитку: дослідницькі підходи	2	2	12
2	Тема 2: Інтернет як соціально-технічний ресурс сучасної демократизації	2	2	12
3	Тема 3. Електронна демократизація сучасного суспільства: концептуалізація поняття та актуальний стан.	4	4	20
ВСЬОГО за дисципліною 60 годин		8	8	44

Загальний обсяг 60 год, в тому числі (вибрати необхідне):

Лекцій – 8 год.

Семінари – 8 год.

Самостійна робота – 44 год.

Зміст навчальної дисципліни

№ з/п	Номер і назва теми	Кількість годин	
		Структура	Література
1	2	3	4
1	Тема 1. Лекція 1: Демократизація сучасного суспільства та новітні тренди її розвитку: дослідницькі підходи	1.Поняття демократії і демократизації в сучасному суспільно-науковому дискурсі. 2.Класичні дослідницькі підходи до розгляду демократизації. 3.Ознаки та характеристики успішності сучасної демократизації. 4.Чинники впливу і тригери сучасної демократизації	1, 4, 7, 9, 10, 11, 22, 25, 26.
2	Тема 1. Семінар 1: Глобальна демократія, глобальне громадянське суспільство в сучасному демократизаційному процесі	Поняття, функціональні особливості, переваги, імовірні наслідки.	1, 7, 9, 10, 11, 21, 25, 26.
3	Тема 2. Лекція 2: Інтернет як соціально-технічний ресурс сучасної демократизації	1.Визначення та дослідження Інтернету в просторі Internet Studies. 2.Інтернет як соціально-технічний ресурс суспільної активності та взаємодії: - Еволюція Web-технологій: зростаючі можливості соціальної взаємодії; - Еволюція G-технології як ресурс активізації онлайн-активності (мобільний Інтернет); - Контрольні можливості дигіталізованого суспільства («Наглядаюче суспільство» Гарі Маркс). 3.Дослідницькі виміри впливу Інтернету на демократизацію в сучасному науковому дискурсі	3, 4, 12, 16, 23, 27, 28.
4	Тема 2. Семінар 2: Нейтральність / автономність / демократичність технічних інновацій (Такіс Фотопулос)	Новітніх інформаційно-комунікаційні технології: Нейтральність Автономність Демократичність	4, 12, 13, 14, 17.
5	Тема 3. Лекція 3: Електронна демократизація сучасного суспільства: концептуалізація поняття та актуальний стан	1.Електронна демократизація як інституціоналізаційний процес. 2.Агенти електронної демократизації суспільства на різних етапах інституціоналізації процесу. 3.Головні ресурси електронної демократизації та їх показники: -Ресурси формально-організаційного залучення; -Ресурси е-громадянської активності; -Ресурси ціннісно-нормативної інтеріоризації);	2, 4, 5, 21, 24, 30, 31

		4.Індексні показники електронного урядування. 5.Критичний аналіз показників розвитку інформаційно-комунікаційних технологій Дигітальні виклики в умовах війни	
6	Тема 3. Семінар 3: Електронне урядування – інституціональний тренд сучасної демократизації (електронна демократія та електронний уряд)	Концепція демократії участі (Й. Масуда); Експериментальні розвідки взаємодії соціальних суб'єктів в онлайн-просторі; Співвідношення феноменів електронної демократії та електронного урядування в науковому дискурсі; Типи електронної демократії (М. Хаген); Модель електронної демократії (С. Кліфт); Функціональне наповнення електронної демократії (Е. Брек та Ф. Ноубл); Сучасна модель електронного урядування (електронна демократія та електронний уряд).	4, 5, 6, 8, 15, 18, 19, 20, 29, 30- 33
	<i>Підсумковий контроль</i>		Залік

9. Рекомендовані джерела:

Основна:

1. Афонін, Е. А., Бельська, Т. В. (2013). Глобальне громадянське суспільство як феномен сучасного глобального світу // Вісник НАДУ. № 4. С. 9–16.
2. Бойко, Н. (2022). Агенти діджиталізації українського суспільства. В: О. Злобіна (ред.), Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституційності. Колективна монографія (сс. 205–220). Київ: Інститут соціології НАН України.
3. Бойко, Н.Л. (2013). Актуалізація феномену “The Surveillance Society” // Соціальні виміри суспільства. Випуск 5(16). К.: Інститут соціології НАН України. С.473 -484.
4. Бойко, Н. (2020). Інтернет як соціальний ресурс демократизації сучасного українського суспільства : монографія. Київ: Інститут соціології НАН України. 256 с.
5. Бойко, Н. Л. (2020). Проблеми агентності інституціональних змін у контексті діджиталізації сучасної української держави // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. № 2. С. 148–150.
6. Використання інструментів електронної демократії органами державної влади та місцевого самоврядування за угрупованнями установ (2020.) URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/infos/vied_19.xls
7. Войтович, Р. (2013). Вплив глобальної демократії на розвиток системи державного управління перехідних суспільств // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. № 1. С. 5–14.
8. Грицяк, Н. В., Соловійов, С. Г. (2015). Електронна демократія / за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Н. В. Грицяк. К.: НАДУ. 66 с.
9. Зеленько, Г. І. (2019). Екзогенні стимули процесів демократизації в Україні: зміст і наслідки зовнішніх впливів у політичному розвитку країни // Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського. О. М. Майборода. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. С. 8–39.
10. Степаненко, В. (2005). Глобальное гражданское общество: концептуализации и посткоммунистические вариации // Социология: теория, методы, маркетинг. № 2. С.156–175.
11. Степаненко, В. П. (2015). Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ : Ін-т соціології НАН України. 420 с.
12. Democracy & Nature: The International Journal of Inclusive Democracy. (1999). // by Carl Boggs, Takis Fotopoulos, et al. Vol.5, No.1. 198 p.
13. Fotopoulos, T. (1997). Towards an Inclusive Democracy: The Crisis of the Growth Economy and the Need For a New Liberatory Project. Bloomsbury Academic. 401 p.
14. Fotopoulos, T. (1998). Towards a Democratic Conception of Science and Technology // Democracy & Nature. Vol. 4. N. 1. P. 54–86.
15. Hagen, M. (2000). Digital Democracy and Political Systems // Digital Democracy: Issues of Theory & Practice. London: Sage. S. 54–69.
16. Marx, GT. (2011). Technology and Social Control: The Search for the Illusive Silver Bullet // Continues Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2nd edition, forthcoming. <http://web.mit.edu/gtmarx/www/techsoccon.html>
17. Society and Nature: The International Journal of Political Ecology. (1994). // by Murray Bookchin, Takis Fotopoulos, et al. Vol. 2, No. 1. 218 p.
18. United Nations E-government Survey 2008: From E-government to Connected Governance. UN. (2008). 224 p.
19. United Nations E-Government Surveys 2018: Gearing E-Government to support transformation towards sustainable and resilient societies. (2018). UNITED NATIONS New York. 270 p.

20. United Nations E-Government Surveys: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development. (2020). United Nations New York. 325 p.

Додаткова:

21. Алмонд, Г., Верба, С. (1997). Гражданская культура и стабильность демократии // Антология мировой политической мысли. Т. 2. С. 593–600.
22. Бойко, Н. Л. (2020). Рухлива (liquid) демократія доби інтернет // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. № 3. С. 167–177.
23. Бойко, Н.Л. (2013). Ризики та парадокси цифрової технологізації соціального контролю // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Збірник наукових праць. Вип.19. К.: КНДУ. С.20-27.
24. Головаха, Е., Панина, Н. (2001). Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе // Социология: теория, методы, маркетинг. №4. С. 5–22.
25. Зеленько, Г. І. (2019). Екзогенні стимули процесів демократизації в Україні: зміст і наслідки зовнішніх впливів у політичному розвитку країни // Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні. Збірник наукових праць / за ред. О.О. Рафальського. О.М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. С. 8–39.
26. Ламах, Е. (2022). Гнучка демократія (Liquid democracy) як виклик сучасному державному управлінню URL: <http://ddcentr.org.ua/ua/activity/liquid-democracy/14-liquid-democracy.html>
27. Dahlgren, P. (2000). The Internet and the Democratization of Civic Culture // Political Communication. Oct-Dec. Vol. 17. Issue 4. P. 335–340.
28. Inglehart, R. F., Welzel, C. (2005). Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence. New York: Cambridge University Press. 344 p.
29. Masuda, I. (1981). The Information Society as Post-Industrial Society. Washington: World Future Society. 171 p.
30. Przeworski, A, Michael, E. Alvarez, Jose Antonio Cheibub, Fernando Limongi.(2000). Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990. Cambridge: Cambridge University Press. 321 p.
31. Goroshko O., Dutton W. H., Dembitskyi S., Chernenko L., Boiko N., Blank G. (2024/9/17). Media Use and Attitudes in Ukraine: A Smart Nation. SSRN (https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4958986)
32. Goroshko Olena, Boiko Nataliia (2023) Uanet Through Socio-Political Perspectives // Internet in the Post-Soviet Area. Springer Nature Switzerland AG. Springer Cham. Pages 135-160. (https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-32507-6_7).
33. William Dutton (2023). The fifth estate: The power shift of the digital age. Oxford University Press.

10. Додаткові ресурси:

1. e-DEM платформа електронної демократії. URL: https://e-dem.tools/about_us
2. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: kmu.gov.ua
3. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/dataset>
4. Загальна декларація прав людини. 1948 URL: https://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=82:1&catid=47:un&Itemid=74&lang=ru

5. Концепція розвитку електронної демократії в Україні. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#n13>
6. Концепція розвитку електронного урядування в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250287124>
7. Міністерство та Комітет цифрової трансформації URL: <https://thedigital.gov.ua>
8. Democracy Index 2022 // The Economist. URL: <http://www.eiu.com/topic/democracy-index>
9. Global Overview Report, 2022. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-digital-overview>